

SUVREMENA OBRAZOVNA VRIJEDNOST IZUČAVANJA NARODNE BAJKE – LITERARNI, SOCIJALNI I PSIHOLOŠKI ELEMENTI BAJKE U MEDITERANSKOM KULTUROLOŠKOM METANARATIVU

Dijana VUČKOVIĆ

Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet – Nikšić, Danila Bojovica bb, Nikšić, Crna Gora
e-mail: dijanav@ac.me

Jelena MAŠNIĆ

Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet – Nikšić, Danila Bojovica bb, Nikšić, Crna Gora
e-mail: jelenam@ac.me

IZVLEČEK

V prispevku analiziramo dominantne literarne, socialne in psihološke probleme, ki so v središču dramskih zapletov v treh kolekcijah sredozemskih pravljic. Gre za zbirke Vuka Stefanovića Karadžića, Laure Gonzenbach in Thomasa Fredericha Cranea. V prvi najdemo pravljice južnoslovanskih narodov, medtem ko v drugi in tretji najdemo italijanske pravljice. Analiza in primerjava pravljic nakazuje, da te odražajo bogastvo sredozemske (meta)pripovedi kot kulturni okvir v katerem je nastala ta književnost. Analitično branje teh pravljic pri pouku lahko primomore k razvoju kritičnih sposobnosti branja učencev in postane s tem koristno pri razumevanju obnašanja, ki je med drugim tudi nezavedni produkt socializacije preko književnosti in pripovedi.

Ključne besede: ljudska pravljica, izobraževalna vrednost pravljic, socialno-psihološki elementi besedila, kritično branje

IL VALORE EDUCATIVO CONTEMPORANEO DELLO STUDIO DELLA FIABA POPOLARE: ELEMENTI LETTERARI, SOCIALI E PSICOLOGICI DELLA FIABA NELLA METANARRAZIONE CULTURALE MEDITERRANEA

SINTESI

L'articolo si propone di prendere in esame i dominanti problemi letterari, sociali e psicologici che sono il fulcro dell'intreccio drammatico in tre collezioni di fiabe mediterranee. Si tratta delle raccolte di Vuk Stefanović Karadžić, Laura Gonzenbach e Thomas Frederick Crane. Nella prima si trovano fiabe di alcuni popoli jugoslavi, mentre la seconda e la terza contengono fiabe italiane. L'analisi e il confronto tra queste fiabe dimostrano che esse riflettono la ricchezza della (meta)narrazione mediterranea in quanto cornice culturale in cui è nata questa letteratura. La lettura analitica di queste fiabe nella didattica può contribuire allo sviluppo delle abilità degli alunni nella lettura critica e può essere utile a comprendere comportamenti che sono, tra le altre cose, il prodotto della socializzazione mediante la letteratura e il racconto.

Parole chiave: fiaba popolare, valore educativo della fiaba, elementi socio-psicologici del testo, lettura critica

UVOD

Bajka je književna vrsta čije su odgojne vrijednosti odavno uočene, te je već dugo važno štivo za postizanje pedagoških ciljeva. No, uloga ove priče u odgoju promjenljivog je karaktera, što ovisi o njenim teorijsko-kritičkim čitanjima. Čudesni događaji ispričovijedani u bajkovitim narativima privlače pozornost slušatelja i čitatelja različite dobi (Nodelman, 2008), te svijet kritike i proučavanja (Zipes, 1979). Specijalan interes za ovu vrstu u Europi počinje tijekom XIX. stoljeća i vremena kad su nastale važne kolekcije narodnih bajki, ali i kad se oglašavaju najznačajniji među prvim autorima, koji su više – Jakob i Wilhelm Grimm – ili manje – H. C. Andersen, Oscar Wilde i dr. – oslonjeni na folklorni predložak. Snaženju interesa za bajku prethodno je doprinio Charles Perrault, koji je koncem XVII. stoljeća popularizirao bajku u najvišim društvenim slojevima Francuske.

Bajke su često markirane kao „*produkt ženske imaginacije*“ (Bottigheimer, 2004, 262), iako se nerijetko događalo da se ženske spisateljice u nekim europskim narodima kasnije pojavljuju kao autorice bajki (Blažič, 2016). Zapravo, val spisateljica, koji je zahvatio Francusku koncem XVII. i tijekom XVIII. stoljeća (Mme d’Aulnoy, Mme de Murat, Mme de Villeneuve, Mme de Beaumont i dr.), predstavlja iznimku u europskoj literaturi (Harries, 2001). Ipak, i Vuk Karadžić bajke naziva ženskim pričama ili *gatkama*,¹ a u njima se pripovijeda ono „*što ne može biti*“ (Karadžić Stefanović, [1853], 1987, 48). U europskoj pisanoj tradiciji bajke, ako imamo na umu prve poznate autore (Straparola je publicirao *Le piacevoli Notti* 1550–1553, Basileove *Lo cunto de li cunti* izlaze skoro stoljeće kasnije, 1634–1636, a znamenita Perraultova zbirka *Histoires ou Contes du Temps passé* ili *Les Contes de ma Mère l’Oye* tiskana je 1697), može se, zapravo, uočiti perspektiva velikog broja muških bajkopisaca, te kvalificiranje bajke kao isključivo *muškog* ili *ženskog* spisateljskog koda nije dokazivo. Često povezivanje ove priče sa *ženskim* izmaštavanjem virtualnog svijeta vjerojatno je utjecalo na to da je bajka vremenom prepoznata kao priča za djecu (u patrijarhalnim društvima odgoj djece je „*ženski posao*“), mada to ona dugi niz stoljeća nije bila. Bogatstvo bajke dovodi je u vezu sa fantazmagoričnim imaginarijem i *ženskom* invokacijom čarovitosti u svakodnevni život i u njegove predvidive i počesto onespokojavajuće obrise. Fantastika je oduvijek bila važna čovjeku, a danas se zapaža kao sve potrebija, te u svijetu visoke tehnologije u kome živimo „*trebamo je za duhovno regeneriranje i za razmišljanje o alternativama našim grubim realnostima*“ (Zipes, 2008, 3).

Tijekom XIX. stoljeća nastale su važne kolekcije bajki, osobito zbirka braće Grimm iz 1812. i 1815. godine (Zipes, 2013). Romantičarski duh potaknuo je prikupljanje narodnih bajki u raznim krajevima, pa i diljem Mediterana. Mediteransko je tle naročito interesantno pošto se upravo tu nalaze u doticaju dva metanarativa (Stephens, McCallum, 1998) – istočnjački i zapadnjački, što u nekim bajkama ima vidljive manifestacije.² Kulturološki pristup omogućuje proučavanje književnog teksta kao svojevrsne zrcalne slike stanovitog kulturnog koda u kome je nastao. Književni su tekstovi nastali u kulturi (Zipes, 2012), te je u njih upisan njen metanarativ. U tom smislu, izučavajući književni tekst, saznajemo o kontekstu u kome je nastao, posebice o važećim vrijednostima. Tako se možemo fokusirati na odnose dominirajuće kulture prema nekim skupinama, izdvojenim po najupadljivijem kriteriju – rodnom, rasnom, nacionalnom, klasnom, dobnom itd. Realistički tekstovi upadljivo prikazuju te odnose, no u jednakom ih, ako ne i u jačem stupnju iskazuju i tekstovi fantastike (Opačić, 2015). Bajke zrcale mnoge od ovih relacija prezentirajući socijalne odnose i reflektirajući pojedinčevu poziciju u njima, često konstruiranu po osnovi psiholoških profila (klasa) likova. Likovi su najčešće depersonalizirani, dati kao tipski nositelji odlika stanovitih društvenih skupina ili klasa, tj. junaci nijesu individualizirani (Žižek, 2013).

Do dramskog zapleta bajki najčešće dolazi posredstvom specifičnih psihosocijalnih okolnosti. Tumačenjem konotacija bajke u psihosocijalnoj domeni posebno su se bavili psihoanalitičari. Recimo, Bruno Bettelheim (1991) konotaciju bajke dovodi u vezu s kompleksima ranog djetinjstva, tj. fokusira se na afektivni i simbolički značaj bajke. Kroz naraciju se okolnosti mijenjaju, a likovi se kušaju, da bi se do kraja prikazali u crno-bijeloj koloristici. Takva struktura crno-bijelog svijeta, čija se naracija odvija kroz strogo uređen niz funkcija, tipična je za narodnu bajku (Prop, 1982) i ne odnosi se na autorsku priču ove vrste.

Pokazaćemo da analizirane priče iz tri mediteranska zbornika bajki mogu biti izvorišta problemskih situacija u nastavnom procesu, te da njihovim komparacijskim i istraživačkim čitanjem mladi recipijenti razvijaju vještine kritičkog čitanja i usavršavaju socioemocionalne kompetencije. Ove priče, pored toga što će potaći razvitak literarnih kompetencija učenika (Grosman, 2010; Rosandić, 2005), mogu poslužiti za bolje razumijevanje rodničkih, klasničkih, rasničkih i dr. uloga, podjela i relacija u prošlim vremenima, ali i u sadašnjem trenutku.

1 Među Vukovim brojnim suradnicima na prikupljanju bajki bila je samo jedna ženska osoba, gospođica Milica Stojadinović iz Vrdnika (Karadžić Stefanović, 1987).

2 Zapadnjački i istočnjački odnos prema bajci različit je. Dok je bajka kod orijentalnih naroda uvijek bila važna i popularna, njeno je mjesto u zapadnjačkoj kulturi imalo promjenljiv karakter, te je zabilježila etape popularnosti, ali i faze neprihvatanja, pa i zabrane (Vuković, 1996). Današnji zapadnjački kanon bajke dominantno je izgrađen na tekstovima Perraulta, braće Grimm i Andersena.

TEORIJSKO ODREĐENJE NARODNE BAJKE
I RAZNOVRNOST NJENOG TUMAČENJA

Tri zbornika kojima se bavimo u ovom radu sadrže različite vrste narodnih priča. Naš je početni zadatak stoga bio da izdvojimo bajke od ostalih vrsta. Osim toga, nužno je utvrditi i način na koji je bajku moguće tumačiti u znanosti, što se reflektira i na njeno čitanje u nastavi.

Analizirajući određenja i definicije narodnih bajki (Bottigheimer, 2004, 261; Pešikan-Ljuštanović, 2007, 36; Prop, 1982, 108; Todorov, 1987; Vuković, 1996; Zipes, 2000; Zipes, 2006), opredijelili smo se da u ovom tekstu pod bajkama podrazumijevamo *priče o čudesnim događajima, pri čemu su kompozicioni obrasci tih priča ustaljeni i podudarni sa etapama razvitka dramske radnje (ekspozicija, zaplet, kulminacija, peripetija i rasplet), a događaji su kronološki uređeni, te se fabula i siže poklapaju*. Ovdje smo istakli i to da svaka bajka, iako je u osnovi pripovijedno djelo, pisano u stihu ili prozi, neizostavno ima snažne elemente *dramskog*. Ti elementi doprinose upečatljivosti i živosti naracije, te su značajni u nastavi, jer mladi čitatelji – baš kao i odrasli – imaju interes za dinamičnu radnju (Vuković, 1996), lišenu retardacijskih elemenata. Što se tiče *lirskog*, ono u narodnoj bajci ne postoji, uz svu njenu burnu i bogatu motivaciju u kojoj svaki čas „padaju glave“. *Lirsko* je u bajku uneseno autorskim intervencijama počevši s Andersenom, te u suvremenoj umjetničkoj bajci ima važnu ulogu. Kategorijalna odrednica *čudesno* definira takvu prirodu fikcionalnih događaja da implicitni čitatelj ne traga za objašnjenjem načina njihovog funkcioniranja (Todorov, 1987), te ih recipira kao imanentne virtualnom svijetu i neusporedive sa realnošću. Bajku od mita (takode obilježenog *čudesnim*) razlikuje deritualizacija i desakralizacija motiva.

Danas se bajka uglavnom proučava kao književna vrsta namijenjena djeci, pa taj recepcijski tretman oblikuje istraživačku optiku. Važno je voditi računa o sljedećem: 1. bajka inicijalno nije bila namijenjena djeci (prva zbirka čiji su očekivani čitatelji/slušatelji djeca je Perraultova zbirka iz 1697. godine) i 2. vremenom su djeca pokazala interes za ovu priču (što je potaknuto učiteljima koji su u bajci vidjeli moćno odgojno sredstvo), pa su autori počeli da se prilagođavaju toj publici (Vuković, 1996; Zipes, 2006). Bajka je, prema nekim istraživanjima, tretirana kao priča koja čuva „*harmoničnu egzistenciju obitelji i društva*“ (Seifert, 1996, 109) i to u zamjetno tradicionalističkom ruhu, te su patrijarhalna društva snažila njen odgojni utjecaj. Prilagođavanje dječijoj čitateljskoj publici nije ukinulo mogućnosti dvostrukog

čitanja bajke – iz ugla djeteta, tzv. naivnom optikom, i iz pozicije odraslog, što vodi tumačenju konotacija (Nodelman, 2008). O bajci u obrazovanju promišljamo imajući na umu te dvije osnovne pozicije čitanja. Tako, dijete predškolske dobi ili ono koje je u najmlađim školskim razredima, sudeći po njegovim recepcijskim sposobnostima,³ nije u mogućnosti doprijeti do nekih značenjskih slojeva bajke budući da ova priča ima dublja i složenija značenja (Blažič, 2014). Posebno se to odnosi na narodnu bajku, jer je ona nastajala mnogo prije nego što se počelo posebno voditi računa o dječijoj publici. U tom je smislu upitno to da se u obrazovnim programima bajke uglavnom povezuju sa ranim uzrastima (predškolskim i mladim osnovnoškolskim), a tek se poneka čita u starijim školskim razredima (Pešikan-Ljuštanović, 2007). U starijim razredima osnovne i tijekom srednje škole čitaju se uglavnom autorske bajke (Oscara Wildea, Mme de Beaumont itd.). Različite vrste nasilja, agresije i mnoge opasnosti konotirane narodnom bajkom trebalo bi upoznavati na uzrastu na kome se do dubljih slojeva misaono može doprijeti. Narodna bajka, kao i autorska priča ove vrste koja je oslonjena na folklorni imaginarij, sadrži mitolojske (Anderson, 2000), kao i biblijske motive (Murphy, 2000). Nasilje je opisano jezikom simbola (Bettelheim, 1991), bez slikanja stvarnosnih korelativa. Recimo, „*Crvenkapica je priča o silovanju i o preživljavanju ili nepreživljavanju silovane žrtve. To je priča o predatorima i kako se suočiti s njima [...] Porijeklo literarne bajke može se pronaći u muškim fantazijama o ženama i seksualnosti i suprotstavljene verzije [priče] upućuju na odgovornost za nasilje u bajci*“ (Zipes, 2006, 28). *Crvenkapica* ima mnogo verzija, ali je očuvana i kanonizirana ona varijanta u kojoj je pomenuta konotacija najjasnija (Zipes, 2006, 28–39). Ova se priča dominantno povezuje sa malom djecom (postoji mnogo slikovnica i crtića), te ona iz nje najviše uočavaju opasnost od šume i stvarnih zvijeri, eventualno od nepoznatih lica.

Određena su istraživanja pokazala da djeca u dobi prepuberteta, a osobito u pubertetu gube interes za bajku (Vuković, 1996), no te podatke možemo i relativizirati. Naime, djeca tada izgledno gube interes za denotativno, tj. „površinsko“ čitanje bajke i ne žele više vjerovati ni u vile ni u mađije. To je povezano s usvajanjem znanstvenog pogleda na svijet, što se školovanjem potiče. Kad je, pak, riječ o dubljim slojevima bajke, izvjesno je da bi tinejdžerska populacija mogla biti zainteresirana za tumačenje konotacija. To je dodatno osnaženo dvjema činjenicama: 1. bajke se suočavaju i sa problemima odrastanja baš kao i djeca tijekom puberteta i 2. tinejdžeri i adolescenti diljem

3 Ako prihvatimo Piagetovu teoriju razvitka umnih struktura (Pijaže, Inhelder, 1978), tek nakon 12-e godine pojavljuju se mogućnosti formalno-logičkog mišljenja, koje je nužno za razumijevanje figurativnog jezika. No, uz tu se teoriju obrazovni kurikuli oslanjaju i na sociokulturnu teoriju Lava Vigotskog (1977), u kojoj se društvena praksa promatra kao potpora za pojedinčev alomorfni razvitak. Prema vigotskijanskom konceptu obuka treba ići nešto ispred aktualnih potencijala kako bi potakla buđenje onih funkcija koje su u zoni proksimalnog razvitka. U interferiranju ova dva ključna teorijska oslonca – Piagetovog i Vigotskijevog – narodne je bajke u nastavnom procesu moguće kvalitetno tumačiti i recipirati sa učenicima od desete godine njihove starosti.

svijeta samoinicijativno čitaju i gledaju mnoge serijale u kojima je karakter događaja upravo čudesan i čiji su likovi vještice, čarobnjaci, vukodlaci, zmajevi i druga bića fantastičkog imaginarija (Vučković, 2013; Vučković i Pajović-Dujović, 2016).

Bajka je promatrana kroz teorijske okvire „jungovske, marksističke, sociopolitičke, dijalektičke, historijske, povijesno-tekstne, feminističke, gender, mitologijske i ekonomske, kako sa afirmativnim, tako i sa kritičkim procjenama“ (Murphy, 2000, vii). Činjenica je da je bajka otvorena za sve te pristupe, ali se pokazuje i to da su oni manje-više isključivi (Bosmajian, 2004; Zipes, 1979), te da zahvaćaju samo neke elemente i slojeve bajke (Cavallaro, 2011). Razni pristupi u bajkama vide obrede inicijacije (sociološki i antropološki pristup), konzervativne vrijednosti i marginaliziranje ženskog roda (feministički i gender), mitopoetičke predstave iz domeni kolektivnog nesvjesnog (jungovska orijentacija), unutarnje borbe i previranja u ljudskom biću vezana s njegovim seksualnim sazrijevanjem (freudovski) itd. Margaret Hourihan (1997) npr. sa gender pozicija kritizira bajke kao zastarjele obrasce kojima patrijarhalna društva prenose rodne stereotipe u kojima su djevojke inferiorne i često samo „darovi“ za hrabre muške pobjednike. Unaprijed zadate uloge vode oba roda u pogrešnom odgojnom smjeru. Bajkoviti obredi inicijacije uvode dječake u svijet adolescencije putem avanturističkih pothvata, a djevojke su ponajbolje opisane situacijom Zlatokose – skrivene su od svijeta u visokim kulama bez vrata, iz straha i opreza brižljivo čuvane od strane odraslih žena, koje su im osporavale osamostaljivanje. Takvo je stanje sve do pojave herojskog princa, te se spajanjem čuvane djevojke i mladića koji luta i traži sreću događa inicijacija u svijet odraslih. To danas jesu prevaziđeni koncepti odgojnog dejstva, te u obrazovanju najbolje služe kao predložak za razumijevanje nekih snažnih patrijarhalnih obrazaca, čija je sklonost podjelama – rodnim, uzrasnim, klasnim, rasnim i dr. uzročila mnoge nepravde.

U zbornicima koje smo analizirali brojne su i česte pomenute uloge. No, vidjećemo i na primjerima, postoje i one priče u kojima su i djevojke i dječaci prikazani u drugačijem svijetlu. Kako gender, tako ni ostali pristupi ne zahvaćaju svijet bajke cjelovito – što možda nije ni moguće. Bogatstvo bajke „otima se“ pojedinačnim teorijskim pristupima, pa šire, kulturološko sagledavanje ove priče postaje praktična nužnost (Zipes, 2012).

BAJKE U ZBIRCI VUKA STEFANOVIĆA KARADŽIĆA

Zbirka Vuka Stefanovića Karadžića (1787–1864) iz 1853. god. sadrži 50 priča, od čega su 33 tipične bajke. Istraživači su pokazali da neke bajke iz ove zbirke nijesu morfološki odredive po Proppovoj (1982) metodologiji,

koja se učestalo primjenjuje za tumačenje narodne bajke, te da ih odlikuje novelistički karakter (Janićijević, 1982, 330–334). Sam autor na sljedeći način izdvaja bajke od ostalih priča: „Ženske su pripovijetke one u kojima se pripovijedaju kojekakva čudesa što ne može biti [...]; a muške su one u kojima nema čudesa, nego ono što se pripovijeda rekao bi čovjek da je zaista moglo biti“ (Karadžić Stefanović, [1853], 1987, 48). Vuk uočava i međužanrovski prostor, pa ističe da je za neke priče teško točno utvrditi kojoj skupini pripadaju. U nekima se kršćanski diskurs nalazi kao podtekst, dok se u drugima fantastička priča o životinjama dotiče sa čudesnim svijetom bajke. Priče su uglavnom prikupljane tako što su ih suradnici Vuku slali iz: Hercegovine, Boke Kotorske, raznih krajeva današnje Srbije itd. Neke od njih Karadžić je zapisao prema osobnim sjećanjima iz djetinjstva. Priče su, sudeći po jezičnim osobinama, posebice leksici, bile iz različitih krajeva koje nastanjuju južnoslavenski narodi, što je saglasno poligenetskoj teoriji o nastanku i širenju bajke (Zipes, 2006). Vukov je ključni projekt bio reforma jezika i pravopisa, te su narodne pripovijetke bile samo dio projekta. Tako on ističe da „u pisanju pripovijedaka već treba misliti i riječi namještati (ali ne opet po svome vkusu nego po svojstvu Srpskoga jezika), da ne bi ni s jedne strane bilo pretjerano, nego da bi mogao i učen čitati i prost slušati“ (Karadžić Stefanović, 1987, 47–48). Nakon Vukove smrti, njegova je supruga Ana 1870. godine publicirala još jednu zbirku narodnih priča, među kojima su bajke najbrojnije. Većinu tih priča pronašla je u Vukovim zabilješkama (Karadžić Stefanović, [1870], 1987). U ovom tekstu proučavaćemo bajke iz prve zbirke.

U folklornim narativima okupljenim u ovoj zbirci sugerira se opasnost koja dolazi od imaginarnih stvorenja (što su, jasno, metafore i/ili metonimije), ali često i od stvarnih bića, posebno onih u ljudskom obličju. Otac medvjed, u bajci *Mededović* [ATU 507⁴], upozorava sina da „u svijetu ima zlijeh zvjerova koji se zovu ljudi“ (Karadžić Stefanović, 1987, 51). U tom je upozorenju jezgra nebrojenih loših ljudskih karaktera koji u ovim bajkama mrze jedni druge, progone se, postaju zločinci itd. Sugovornici u ovom dijelu teksta su medvjed i Mededović, pa ta okolnost snaži poruku. U razumijevanje ovog fikcionalnog svijeta valja poći od toga da je narodno stvaralaštvo bilo najprije vođeno time da pouči i da zaštititi. U tom smislu, ove priče o zlu govore hiperboličkim tonom, a svaki taj krešendo zla izazvan je kako bi „zli zvjerovi“ bili utišani. Budući da bajka suštinski ima binaran karakter (Prop, 1982), počevši od opozicije dobro-zlo, na drugoj su strani jednakobrojni nositelji pozitivnih odlika. Pozitivni likovi su često na kušnji, te se kroz naraciju testira njihova odanost dobru.

4 ATU je međunarodna oznaka za klase narodnih priča, nastala kao akronim od prezimena triju folklorista: Antti Aarne, Stith Thompson i Hans-Jörg Uther. Oni su utemeljili i razvili ovaj sistem klasificiranja (Uther, [2004], 2011).

Između ovih priča i onih iz zbirke italijanskih bajki ima važnih literarnih podudarnosti (v. Tabelu 1).⁵ U bajci *Čardak ni na nebu ni na zemlji* [ATU 506+300], zmaj dolijeće iz oblaka (kod Cranea sam oblak ugrabi djevojke), pa odnese carevu kćer u čardak. Skoro direktna paralela ove bajke je *Bunar*⁶ [The Cistern, ATU 506+300] iz Craneova zbornika. Važna je razlika lokacija skrivanja djevojaka. Dok su u italijanskim varijantama one pod zemljom, u Vukovoj su verziji negdje u oblacima. Priča *Usud* [ATU 947] semantički je podudarna *Priči o Katarini i njejoj sudbini* [The Story of Catherine and Her Fate, ATU 938A] iz Craneova zbornika, tj. *Katarinina sudbina* [Katerina's Fate, ATU 938A] kod Gonzenbach. U tim se trima pričama iskazuje vjerovanje u više sile kao u upravitelje čovjekovog životnog puta. Podudarnosti se posebno uočavaju posredstvom priča koje je Vuku Karadžiću iz Boke Kotorske poslao Vuk Vrčević (bajka o rađanju djece nakon što žena pojede dio ribe, priče o zloj mačehi itd.). Vrčević je bajke zabilježio u Kotoru, a veze ovoga grada sa naspramnom obalom, kao i sa crnogorskim i hrvatskim priobaljem, te sa njegovim dubokim kontinentalnim zaledem, stoljećima su bile snažne.

Bajke u ovoj zbirci govore o rdavim životnim prilikama, te o načinu na koji običan čovjek pokušava da ih prebrodi. Uostalom, to je preokupacija i bajki Gonzenbachove i Cranea. Socijalni je status na početku za mnoge junake određen zanimanjima poput: čobana, govedara, pastira, kovača, pudara, ratara, težaka, lovaca itd., a nerijetke su junakinje pastirice, vezilje, prelje itd. Kao protivteža takvim zanimanjima, postoji veliki broj carskih uloga, no, zanimljivo je da ni te uloge nijesu uvijek lišene problema koji izjedaju sirotinju. Recimo, u bajci *Pravda i krivda* [ATU 613] privilegirani junak liječi carsku kći od gube. U motivski kompliciranoj priči *Razbojnik sa vještijom glavom* [The Robber with a Witch's Head, ATU 302+311+621], u zbirci Gonzenbach, kralj ima vaši, tako da oba narodna kôda prepoznaju tu vrstu pravednosti, tj. ako bogatstvo i položaji nijesu društveno pravedno razdijeljeni, tada bolesti i druge poteškoće jesu prirodno pripale svima.

U nekim pričama prepliće se i krišćanski motivacioni spektar, pa se anđeli javljaju u snu ili se čovjeku sugerira da se pomoli Bogu prije nego što počne nešto raditi itd. Sličnih elemenata ima i u italijanskim zbornicima. Ove su priče po elementima čudesnog bajke, a religiozni je duh prisutan, ali ne i sveprožimajući. Postoji nekoliko priča u kojima đavo ima ulogu, no, taj je lik dobio obrise zlog čarobnjaka, te oko njega nije biblijski pakleni ambijent. Recimo, u bajci *Đavo i njegov šegrt* [ATU 325] ima podteksta krišćanske religije, ali je priča njome prožeta „na narodnu“, pa dijete uči zanat od đavola, tj. uči kako koga da prevari. Đavo se u jednom trenutku preobražava u Turčina, što

Figure 1: Azi-Dahaka, illustrated by Jelena Mašnić, 2017

je s kršćanskog aspekta narodne priče metamorfoza kojom se sugerira neprihvatanje pripadnika druge religiozne doktrine.

Lokalna koloristika zapaža se u krugu praslavenskih vjerovanja. U nekoliko bajki izražena je uloga zmijske, koja je u slavenskoj mitologiji velika. Tako, vodena zmija, tzv. aždaja ili Azi-Dahaka (Kropej, 2012) čest je junak u Vukovim bajkama. U dvije italijanske zbirke nema priča u kojima žene rađaju zmijske ili gdje čovjek dolazi u posjed nemuštog jezika posredstvom zmijske. Zmija je kod Slavena čuvar bogatstva, ali je povezana i s dušama predaka, pa je „zmija posjednik dobara i plodnosti“ (Kropej, 2012, 102). U ovoj zbirci su dvije verzije priče *Zmija mladoženja* [ATU 441+425] u kojima žena nerotkinja rađa zmijsku. Jednu zmijsku rađa sirotica, a drugu carica, što je opet vid pravednog umovanja – što se može desiti jednoj, može i drugoj, jer su obje samo ljudska bića. Ove priče ne portretiraju *duhovine* (Kropej, 2012, 191), jer dijete rođeno kao zmija ne zbacuje košuljicu odmah po rođenju, nego mu je zmijska koža

5 Tabela 1 sadrži pregled bajki iz tri analizirana zbornika. Pored naziva bajke izdvojili smo i ATU klase, što može poslužiti kao osnovica istraživačkog čitanja, te kritičke analize i diskusije u nastavi. Više je bajki koje pripadaju srodnim ili jednakim ATU klasama, te bi ih trebalo komparirati.

6 Zbornici Cranea i Gonzenbach tiskani su na engleskom jeziku, te u Tabeli 1, uz prijevod naziva teksta, navodimo i engleski naziv.

Figure 2: Peahen, illustrated by Jelena Mašnić, 2017

oteta tek nakon što stasa u momka i oženi se. U obje priče zmijski je junak moćan i povezan sa blagostanjem. U prvoj verziji, nakon što mu majka i supruga sagore zmijsku košulju, on ostaje kao divan čovjek. U drugoj priči, nakon oduzimanja košulje, uslijedi pripovijedanje paralelno mitu *Cupid i Psyche*, tj. mladi čovjek nestane, a dragana ga traži dok ne podere гвозdenu obuću.

Sa rijetkim iznimkama,⁷ u ovim pričama dominiraju ženski likovi koji malo o čemu odlučuju. Dobre od loših djevojaka uglavnom razlikuje vrednoća, poslušnost i odsustvo radoznalosti. Što se tiče fizičkog portreta ženskih likova, u konkretnim crtama ih nema, ali se ponegdje zapaža struktura ideala ljepote. Najupadljivije je iskazana u bajci *Mededović* [ATU 507], u kojoj se momak zagleda u djevojku, koja je „krupna i zdrava i lijepa“. Polisindeton u opisu sugerira da su tri atributa neraskidivo vezana i da tvore narodnu ideju djevojačke ljepotonosnosti.

Upadljivu idejnu usmjerenost ka tradicionalističkoj vizuri žene čitamo u bajci *Nemušti jezik* [ATU 670]. Nakon što spase zmiju iz požara, glavni junak dobija na dar od njenog oca, zmijskog cara, nemušti jezik. Znanje predaka, otjelotvoreno kroz nemušti jezik, pomoglo je čovjeku da shvati kako među živim stvorovima funkcioniraju odnosi na supružanskoj liniji. To mu je znanje sačuvalo glavu u ovoj priči, a žena je prikazana kao dosadni i radoznali stvor koji čovjeka bez potrebe vodi u ranu smrt. Naročito je žena u ulozi maćehe

portretirana stereotipski. Uvijek je u pitanju zla žena koja mrzi pastorčad, a posebno lijepu pastorku, jer se kao njihov kontrast često postavlja maćehina ružna i lijena kći. U Vukovoj zbirci postoji čak pet bajki čija je dominantna „proganjana pastorka“ [ATU 510A]. To su: *Pepeljuga*, *Zla maćeha*, *Maćeha i pastorka* (dvije su priče pod ovim nazivom), *Kako su radile, onako su i dočekale*. U samo jednoj od njih – *Zla maćeha* – otac priskače u pomoć kćeri. U ostalima je potpuno neaktivan ili je čak na ženinoj strani u cjelosti. Interesantno je da stariji ženski likovi – „babe“, nerijetko i „babetine“ (u *Zlatna jabuka i devet paunica*, ATU 400+300+402, „prokleta babetina“) – često suraduju sa zlim silama, nekad prisilno, ali nekad i svojevolarno. Osim toga, onu ulogu koja je u bajkama Cranea i Gonzenbachove dodijeljena pustinjacima (oni uglavnom sudjeluju u funkciji obavještanja junaka), kod Vuka igraju upravo starice. Tako je žena uopće, a posebno žena u ulozi maćehe i žena u poznijoj životnoj dobi obilježena negativnim narativnim kontekstom.

Mnoge su rodbinske relacije negativno atribuirane. Tako se u bajci *Zlatoruni ovan* [ATU 854+551] ocrtava lik strica koji „sinovcu nije bio prijatelj, već zlotvor“ (Karadžić Stefanović, 1987, 88). Stric nagovara cara da mladiću postavi nerješive zadatke, te stričeva zloba postaje faktor konačnog zadovoljenja socijalno-psihološke pravde i dobri momak na kraju postaje car. U bajci *Čudnovata tica* [ATU 567] na izuzetan je način ispričano što od složne obitelji može da učini preveliki novac i moć kojoj se nije doraslo. Pretjerana i naglo stečena količina novca ukazala je kakvi su likovi braće zapravo, a oni jedan drugog zamrže, što ih dovodi do uništenja.

Uopće uzevši, zlo koje narodni pripovjedač kažnjava u ovim bajkama najčešće je ljudskog porijekla – zavist, radoznalost, izdajstvo, pohlepa i dr. svojstva likova vode ih u predjele zla. Narodni ih pripovjedač stavlja kao kušatelje onim junacima koji na početku nemaju takva svojstva. Kontrastno sagledavajući odnose i svojstva junaka i junakinja, ove narodne bajke sugeriraju duboku uvjerenost da klica zla postoji u čovjeku, te da ona jednako uništava i neprijatelje i prijatelje, pa i samog njenog nositelja. Vrijednosni kut ovih bajki odan je patrijarhalnim odnosima u društvu i obitelji i upravo ti odnosi čuvaju odlike dobra i pravde. Ženski je rod uglavnom nositelj grijeha pramajke (kršćanski podtekst), te su junakinje različite dobi često suradnice zla. Ta im je uloga dodijeljena nekad zahvaljujući položaju u obitelji (maćeha), a često i posredstvom njihove životne dobi (starice su često negativne junakinje).

BAJKE LAURE GONZENBACH

Zbirka Laure Gonzenbach (1842–1878) prvi je put tiskana 1870. godine na njemačkom jeziku pod nazivom *Sicilianische Märchen*. Izdanje iz 2004. godine, nazvano

7 Najupadljivija je iznimka naročito lijepa priča *Djevojka cara nadmudrila* [ATU 875], no ona nema odlike bajke.

Figure 3: *The Beautiful Maiden with the Seven Veils*, illustrated by Joellyn Rock (Zipes, 2004, 55)

Figure 4: *The Robber with a Witch's Head* [ATU 302+311+621], illustrated by Joellyn Rock (Zipes, 2004, 40)

Razbojnik sa vješticijom glavom [The Robber with a Witch's Head] i priređeno od strane Jacka Zipesa, sadrži 42 priče, od čega je 30 bajki. Zipes je priredio i objavio 2005. godine još jednu zbirku bajki iz istih izvora. Naslov te druge zbirke je *Preljepa Angiola* [Beautiful Angiola] i ona sadrži još 94 priče (Blažič, 2006). U ovom tekstu bavićemo se samo prvom zbirkom, jer je korpus priča bogat. Conzenbach je bajke zapisala na Siciliji, koja je u doticaju istočnjačkog i zapadnjačkog metanarativa. Recimo, u priči *Dvanaest razbojnika* [The Twelve Robbers, ATU 676] pećina u kojoj razbojnici kriju blago obezbijedena je orijentalnim principom „*Sezame, otvori se!*“, a u bajci *Lijepa djevojka sa sedam velova* [The Beautiful Maiden with the Seven Veils, ATU 408+884] očita je orijentalna mistifikacija ženske ljepote.

Dramatičnost ovih priča je velika. U mnogima od njih već od samog početka javlja se zaplet, a potom se događa više od jedne kulminacije i peripetije, te se

struktura pojedinih tekstova zapaža kao spiralni niz zapleta, kulminacija, peripetija, sve dok se narator ne odluči da okonča konstantno napetu dramsku atmosferu, te tada čitatelja ubrzano izvodi iz prostora priče. Možemo pretpostaviti da su tako snažni dramaturški efekti bili značajni i uspješni tokom usmenog života bajke. U nekima od ovih bajki ispričana je dosjetljivost običnog čovjeka, pa izabrani pojedinac iz naroda može da nadmudri mnogo jače i sposobnije od njega samoga. Folklorna je naracija i ovdje, reklo bi se, bespoštedna, pa privilegirani junak svim sredstvima, a ponekad i čistom prevarom, uspijeva da izađe kao pobjednik u sukobu koji je razvijen između njega i antagoniste/-a.

Budući da je Conzenbach bila pravi kolekcionar, ne i netko tko je priče prilagođavao ili literarno dotjerivao, to je vidno da se paralelizam literarnih djelova zapaža više nego kod Cranea ili kod Vuka. Za ovu zbirku priređivač kaže da je „*možda najvažnija kolekcija*

bajki, legendi i anegdota u XIX. stoljeću, značajnija od zbirke braće Grimm“ (Zipes, 2004, xii). Priče su autentične i skoro da nema intervencija (Zipes, 2004), osim prilagođavanja pisanoj jezičnoj formi. Skoro sve priče ispričovane su od strane „sicilijanskih seljanki i žena iz niže srednje klase“ (Zipes, 2004, xii). Pošto bajke mnogi prepoznaju kao ženske priče, to je u ovom slučaju ženski princip u cjelosti ispoštivan. Ove priče „reprezentiraju iskreniju i nježniju, feminu, ako ne i feminističnu perspektivu života, te otkrivaju socijalne uvjete iz točke gledišta ugnjetavane niže klase, pa čine to sa gnjevom, ogorčenošću, ali i nadom“ (Zipes, 2004, xii). To je doista prihvatljivo, te iako tekstovi u zborniku nijesu očišćeni od nasilja, brutalnosti, aberantnih seksualnih notacija i dr. invazivnih ponašanja, oni prezentiraju i mnogo ravnopravniju ulogu ženskih likova u događajima. Upravo je to najuočljivija osobitost ove zbirke, pa ćemo je detaljnije pojasniti. Osim toga, takvu perspektivu nemaju ostala dva zbornika koja analiziramo. Naprotiv, u njima su rijetke heroine koje odstupaju od portretiranja patrijarhalnog kôda.

Važno je da uloga ženskih likova u ovim bajkama nije isključivo potekla iz fizičkog portreta ženske ljepote, nego je u pričama počesto pokazana i dosjetljivost, a u nekima i hrabrost heroina. Pojedine se junakinje ne prepuštaju sudbini niti muškim vodičima, nego pokušavaju da iz teških situacija izdvoje najbolje i to upotrijebe u svoju ili u opću korist. Prva priča iz zbornika, *Pametna djevojka* [The Clever Maiden, ATU 884+884B], počevši od naslova upućuje na takvu poziciju, a u tekstu se događaji nižu u prilog dokazivanju opravdanosti naslovljavanja. U bajci se suprotstavljaju muški i ženski princip, pa dva rođena brata imaju po sedmero djece – jedan je otac sedam sinova, a drugi sedam kćeri. Otac sinova ne propušta prigodu da se bratu obrati sljedećim riječima: „O, brate, ti sa tvojih sedam saksija i ja sa mojih sedam mačeva! Kako je?“ (Zipes, 2004, 1), što izaziva neraspoloženje upitanog. Najmlađa kćer uviđa očevu patnju, pa mu sugerira da bratu dokaže tko je bolje prošao sa djecom. Njena je ideja da dvoje najmlađe djece pokuša da od princa – doduše, na prevaru – uzme krunu. Onaj tko uspije, dokazat će preimućstvo muškog ili ženskog poroda. Djevojka će uspjeti, pa će se čak i prurušiti u muškarca i drugovati s princem sve do trenutka dok joj se ne ukaže prigoda da krunu ponese kao dokaz sopstvene dosjetljivosti. Ova priča na uvjerljiv način iskazuje mišljenje tih sicilijanskih pripovjedačica o vrijednosti muške i ženske djece. Važno je pomenuti i to da se u priči nije pretjeralo, tako da nijesu svi muški likovi loši. Naprotiv, i brat sa kojim se djevojka takmičila, i princ, kao i djevojčin otac – pozitivni su likovi. Nitko od njih, čak ni princ kome je kruna privremeno oduzeta, nije prikazan nedovoljno pametnim kako bi djevojčina bistrina bila kontrastno pojačana. Naravno, budući da u ovom tekstu govorimo i o edukacijskim vrijednostima, moramo pomenuti da uzimanje krune na prevaru mora biti posebno tumačeno. Ovdje je taj motiv u funkciji dokazivanja da

heroina može da je se domogne i iza toga nema nikakvog skrivenog plana – postići nešto drugo pomoću te krune, oteti prijesto i slično. Uostalom, u narodnoj književnosti ova se vrsta dokazivanja naročito cijeni, ali je češće omogućena muškim nego ženskim likovima, te je ova priča u tom pogledu značajna iznimka.

Gonzenbach je u pismu Hartwigu, koji je i zamolio za prikupljanje priča, opisala i živopisnost pripovijedanja Sicilijanki (Zipes, 2004, xiii). Ta svjedodžba sugerira naratorsku vještinu, te iz opisa uočavamo sicilijanske Scheherazade, a dijelom prihvaćamo i tezu o bajkama kao o produktu ženske imaginacije. Ove su bajke značajne iz mnogih razloga (riječ je o pričama bogate motivacije), a vjerovatno da im ženska perspektiva daje posebnu vrijednost. Takvu perspektivu muški kolekcionari, koji su u XIX. stoljeću dominantni, nijesu imali. Osim toga, ove bajke saopštavaju „eksplicitne detalje žestokih obiteljskih sukoba, proizvoljnog nasilja, sadističkih kažnjavanja i nemoralne ljubavi – ukratko, one su priznanje onih aspekata života koji su cenzurirani u većini zbornika iz XIX. stoljeća“ (Zipes, 2004, xvi). Fenomeni o kojima je u njima riječ nijesu ostali u prošlosti, nego su, naprotiv, prisutni i u suvremenom društvu. Stoga su ove priče važne i današnjoj publici. U njima se opisuju nemilosrdni životni uvjeti iz perspektive koja nije nužno usmjerena ka srećnom završetku, barem ne za onoga tko bajku priča. Tako se, što je posebnost ovih bajki, na završetku događa neka vrsta izlaska naratora iz zone priče. Skoro sve priče imaju takav narativni izlazak:

- „I onda su svi živjeli srećno i zadovoljno, ali mi smo ostali bez centa“;
- „Ostala je srećna i zadovoljna, ali mi još uvijek ne možemo platiti rentu“;
- „Ostali su bogati i utješeni, a mi samo sjedimo ovdje i starimo“ (Zipes, 2004, xix).

U nekoliko različitih varijanti („ne možemo platiti rentu“, „ostali smo bez centa“ ili „ostali smo praznih ruku“), završetkom se aludira na loše materijalno stanje pripovjedača u čak devetnaest bajki. Druga važna aluzija ovih narativnih izlazaka u realnost je starenje i ona finalizira šest bajki. Svega pet bajki, kao i dvanaest ostalih narodnih priča iz zbirke – koje nemaju tipične odlike bajke – nemaju takve završnice.

U bajkama iz ove kolekcije važnost riječi je iznimna. Obećanja nerotkinja uvijek se ispune, ali isto tako i kletve i druge date riječi. Riječima se postiže mnogo, ali se posredstvom riječi dosta može i izgubiti.

CRANEOVA ZBIRKA

Kolekcija Thomasa Fredericka Cranea (1844–1927), nazvana *Italijanske popularne priče* [Italian Popular Tales], prvi je put publicirana 1885. godine na engleskom jeziku. Autor je po zanimanju bio antropolog, te je njegov interes za italijansko narodno stvaralaštvo bio koncentriran na razumijevanje europske kulture.

U ovom radu koristimo izdanje te kolekcije iz 2001. godine, koje je uredio Jack Zipes. Zbirka sadrži 36 bajki iz različitih krajeva italijanskog podneblja. Priređivač ističe u *Predgovoru* (Zipes, 2001, VII–XXIV) da su Craneove bajke bogatije od Grimmovih i Afanasyevljevih, te da se suočavaju sa stvarnosno korespondentnim zlom na autentičan način. O tome se čitatelj uvjerava pri prvom susretu sa ovim bajkama – one sadrže mnoge jezive prizore, te izvorno prenose priču nastalu i očuvanu u narodu. Ta je priča počesto strahovita, te pokazuje rdave postupke junaka i njihove brojne slabosti. Od sva tri analizirana zbornika, kod Cranea je sukob dobra i zla najjačeg intenziteta i najraznovrsniji je. Pokušaji nanošenja štete drugom, naročito pravedom junaku, bivaju direktno osuđeni i nemilice kažnjeni. Narodni duh nije, s obzirom na mukotrpane uvjete življenja, posebice vodio računa o efektima straha koji ovi prizori mogu producirati, tako da u mnogim bajkama pogubljenja (u loncu kipućeg ulja, rastrzanje konjskim repovima, vješanje...) i druge kazne pristižu jedno za drugim i bez samilosti. Na kraju, priča i jeste služila tome da izazove strah, te tako bez mnogo preispitivanja nauči slušatelje što je dobro činiti, a što ne (Vuković, 1996, 48–50). Valja imati na umu i namjenu ove kolekcije. Ona nije bila namijenjena dječijoj čitateljskoj publici, nego se Crane, stilom komentara i načinom na koji daje bajke po klasama, očito obraća odraslom čitatelju. Tako se neke od ovih bajki „suočavaju otvoreno i iskreno sa takvim pojavama kao što su ubojstvo, preljubništvo, incest, zlostavljanje djece, brutalna osveta, pljačkanje, varanje i iskorišćavanje“ (Zipes, 2001, VII).

Mnogi su etički elementi ovih priča diskutabilni (što je odlika i prethodnih zbornika), osobito iz suvremene pozicije tumačenja, no, nedvojbeno je da oblici zla postoje i u tim starim pričama, zabilježenim tijekom XIX. stoljeća, i u ovim novim vremenima. Recimo, u nekoliko početnih priča iz zbirke kažnjava se radoznalost i to tako nemilosrdnim sredstvima da se čitatelj danas mora zapitati je li ta osobina toliko iz domeni zla da su njeni nositelji zaradili surove kazne. Vrsta radoznalosti koja se u njima kažnjava najčešće se tiče saznavanja onoga što je eksplicitno zabranjeno (npr. žena ne zna lice mužu ili je muž ženi zabranio da uđe u neku prostoriju i sl.), pa prepoznamo biblijski ženski grijeh, tj. riječ je o grijehu koji je pripisan ženi i koji će čitatelji prepoznati kao grijeh pramajke. Ove priče konotiraju mnoge metafore i/ili metonimije stvarnosnih situacija i pružaju bogatu fikcionalnu sliku nemilosrdnog svijeta u kome se sva priroda zna okomiti na ljudsko biće. Stoga narodni pripovjedač pokušava preduprijediti svaku klicu ponašanja koje bi moglo „probuditi“ mračne sile. Tako, zavirivanje u zabranjeno (kako je radoznalost predstavljena, i to još od mitologijske Pandorine kutije) označava povredu postojećeg reda i potencijalnu klicu buđenja zla. Time se, doduše, predupređuje i osuđuje i saznavanje, koje je okosnica čovjekovog znanstvenog napretka. Mnogi su junaci mitologijskih priča i narodnih bajki uključeni

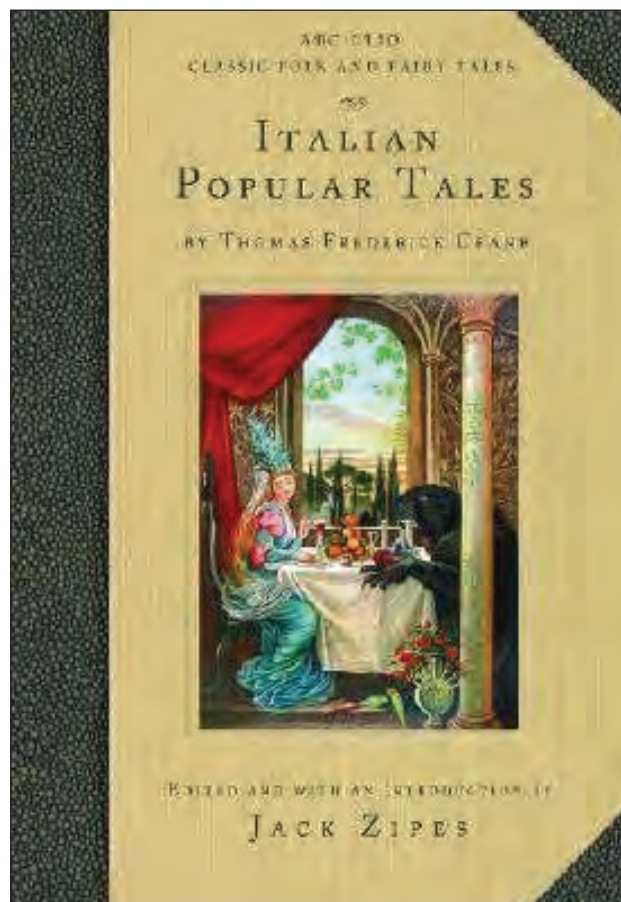

Figure 5: Cover for *Italian Popular Tales*, Illustration Eleanor Vere Boyle's, 1875

u naracije u kojima je radoznalost predstavljena negativno (Pandora, Prometej, Eva, Plavobradi...). Pouka ovih bajki, dakle, ponegdje je upitna iz suvremene pozicije tumačenja, no vrlo je plodonosna kao izvoriste kontroverznih problemskih situacija, što u nastavi može biti dobro upotrijebljeno za razvitak čitateljske vještine i kritičkog mišljenja (Crawford et al., 2005).

Ove bajke imaju paralelne verzije u mnogim narodnim književnostima, a i među njima je uočljiv *princip prenosivosti* (Prop, 1982). Crane na njega ukazuje time što neke bajke ne daje u dovršenoj formi, nego ističe da se dalje događa isto kao u nekoj drugoj priči, datoj u cjelosti. Koliko god internacionalnog bilo u ovim pričama, ipak je očita i lokalna kolorističnost, tj. „izrazi, poslovice, motivi, karakteri i zapleti reflektiraju lokalne i regionalne razlike, a promjene (osobito u vremenu) otkrivaju mnogo o navikama, običajima, te posebno o razmišljanjima konkretnih društava“ (Zipes, 2001, XV). Protagonisti su nerijetko skupljači bilja, ribari, prelje, švalje, pralje, uz skoro obavezujuće zanatlije, seljane, trgovce, gostioničare i, naravno, *okrunjene glave*, koje se počesto „spuste“ među narod. Isto tako, vrlo narodni

predstavnicima nerijetko završavaju okrunjeni. U pričama je očita velika socijalna pokretljivost, napredovanje sa statusnog dna do vrha, ali ponekad i privremeno ili trajno gubljenje pozicije. U nekima od ovih priča događa se socijalni uspon ni iz čega, tj. pojedinac se iz skoro bezizlazne početne situacije vodi ka socijalnom primućstvu. Jednako je česta i situacija socijalne parabole, tj. junak iz početnog izvrsnog socijalnog položaja (obično u posjedu krune) gubi sve i stiže do dna, pa se u radnji bajke mora dokazati kako bi u finalu povratio ili unaprijedio socijalno-statusne atribute.

U stilu pripovijedanja, autor je „povremeno izmijenio sadašnje u prošlo vrijeme i blago sažeo tekst izostavljanjem zamornih ponavljanja“ (Crane, 2001, XLVII). Takve prilagodbe daju se oprostiti antropologu, ali mu valja umjereno zamjeriti što je vršio takva podešavanja. Naime, naracijski prezent posebno je znakovit, naročito u usmenom pričanju, ali njegov značaj nije ukinut ni u čitanju. Slušatelj i čitatelj se oblicima pripovijednog prezenta povezuju s vremenom bajke, priča im postaje življa i bliža, sadrži snažniju dramsku napetost.

U dvije priče događa se doticaj domicilne sa orijentalnom kulturom. Riječ je o istarskoj bajci *Poštenjačina* [Fair Brow, ATU 505], u kojoj junak stupa u kontakt sa sultanovom kćeri, koju i oženi. U tekstu se ističe da je mladenka prije braka promijenila vjeru i postala kršćanka. Druga je priča *Oraggio i Bianchinetta* [ATU 403] u kojoj lijepu mladu junakinju u jednoj etapi zamijeni ropkinja crne puti, kako bi zauzela njeno mjesto mladenke. Cio opis te druge djevojke iskazuje tipično rasno neprihvatanje. Ropkinja zauzme mjesto heroine, a u tekstu se kaže da „*Oraggio nije mogao prepoznati sestru; ta se neugledna djevojka predstavila kao ona govoreći da ju je sunce tako potamnilo da više ne može biti prepoznata*“ (Crane, 2001, 48). Tako je odnos ljepote rasa prikazan kao podložan utjecaju sunca koje jednoj djevojci daje, a drugoj ne daje ljepotu. I u zbirci sicilijanskih bajki nalazi se slično rasno diferenciranje, u tekstu *Zli učitelj i princeza lutilica* [The Wicked Schoolmaster and the Wandering Princess, ATU 533+403].

Crane (2001) klasificira bajke prema ključnim motivima koji ih objedinjuju u srodne skupine. Njegovo klasificiranje je unekoliko drugačije od ATU indeksa, ali je moguće pronaći i sličnosti. U zbirci se, između ostalih, nalaze sljedeće klase: žena ne poznaje lice muža, on nestaje i ona ga traži [ATU 425]; tri magična dara [ATU 563]; roditelji obećaju nerođeno dijete vještici [ATU 310]; blizanci se rađaju uz neuobičajene okolnosti [ATU 303]; sirota i neugledna djevojka doživljava preobražaj [ATU 510A]; djevojka odlazi od kuće zbog mogućeg incesta [ATU 510B]; pravu mladu netko zamijeni ili je tek vjenčani suprug zaboravi posredstvom poljupca svoje majke [ATU 403, ATU 884]; životinje ili zahvalni mrtvaci pomažu junaku [ATU 554, ATU 505]; tri limuna [ATU 408]; suprug ubija suprugu koja prekrši njegovu zabranu [ATU 312]; majke ili češće maćeha zlostavljaju

djevojke [ATU 410], djevojka otjerana u šumu i dalje proganjana do smrti [ATU 709].

Iz perspektive suvremenog društva interesantna je bajka *Kralj koji je želio lijepu ženu* [The King Who Wanted a Beautiful Wife, ATU 877]. Kralj je ispoljio neizmjernu želju da mu žena bude ljepotica, pa se trgom te želje dvorjani kreću svud po svijetu. Stignu i do kolibe u kojoj žive dvije sestre, pri čemu je jednoj 80, a drugoj 90 godina. Ironija udesi da se posredstvom ruku prve starice (bila je preljica, pa su ruke bile bijele i nježne), kraljevom službeniku pričinila ljepotica, te je isprosi i uda za kralja. Prve bračne noći kralj je opazio pogrešku, no, već sutradan je njegova ostarjela supruga zaista bila lijepa i mlada, u što su se upetljale vile. Videći preobražaj sestre, i starija preljica poželi isto, pa pođe kod berbera da joj odstrani sloj stare kože ne bi li se ispod pokazala mlada. Pothvat na uspijeva i starica umire. Ne podsjeća li ova priča na suvremeno alkemijsko traganje za eliksirom mladosti i na estetičke kirurške zahvate? Osim toga, i kraljeva potraga za mladom ljepoticom okončana je uz snažnu dozu vilinskog praha zavaravanja, te su i muški i ženski junaci ove priče kažnjeni, što bi mogla biti poruka čitateljima.

DOMINANTNI SOCIJALNO-STATUSNI I PSIHOLOŠKI OBRASCI

Bajke iz sva tri zbornika imaju mnogo zajedničkih odlika. One su često bazirane na socijalnim pozicijama junaka i junakinja, njihovim razvojnim krizama, te snažnoj potrebi da se loše životne okolnosti likova izmijene. Likovi počesto, uz odredbe uzrasta i rodne pripadnosti, i jesu portretirani putem socijalnog položaja (Pešikan-Ljuštanović, 2007, 36). Tako u ovim bajkama čitamo unapređenja junaka – mnoge se sirote djevojke udaju za kraljeve, a veliki broj njihovih muških vršnjaka iz statusa seljana, ribara, zanatlija, sitnih trgovaca ili pastira, recimo, prelazi u najviši društveni sloj, te postaju okrunjeni i socijalno superiorni. Te su promjene položaja u bajci ispričane ubrzano i dramatično, te se doimaju socijalni uspjesi stečeni „preko noći“. No, u kronotopu bajke postoje znaci koji čitatelju kazuju da vrijeme ipak nije tako brzo proticalo. Tako se u nekim pričama pominju traganja koja traju dok se ne podere gvozdena obuća ili se preciznije i formulativno određuje dugo vrijeme čekanja i borbe (sedam godina, sedam mjeseci, sedam dana). Junaci prevaljuju daleke razdaljine, kreću se po neprohodnim šumama, planinama, pustinjama, a u nekim pričama put ih vodi i u oblake ili pod zemlju, što su sve htonski prostori. Sve te temporalne i spacijalne odrednice upućuju na to da put do socijalnog uspjeha nije bio kratak niti jednostavan.

Socijalna se pokretljivost negativno ocjenjuje za ženske likove, pa gender kritika i/ili feministički pristup kritiziraju način na koji bajka dodjeljuje napredak u socijalno-statusnom pogledu djevojkama (Hourihan, 1997). Djevojke se, prema tim pristupima, uzdižu u

bolju poziciju prvenstveno posredstvom udaje, a glavne odlike koje im omogućuju takvo novo pozicioniranje su fizički izgled i neka svojstva karaktera poput poslušnosti, odanosti, trpeljivosti itd. Takvih primjera ima i u bajkama iz tri analizirana zbornika, no, nove generacije samo kritičkim komparacijskim čitanjem mogu doći do shvaćanja ustaljenih obrazaca u društvima snažnih patrijarhalnih vrijednosti, kakva jesu ona iz kojih potječu čitane bajke.

Psihološki portreti heroja i heroína poglavito su plošni, nemamo duboke zahvate u njihov unutarnji svijet. Emocije koje oni ispoljavaju su snažne, a često su unaprijed, tj. od samog početka bajke date: očajnički se želi dijete ili brak, besmisleno se mrzi obitelj, želi se uništiti pastorak/pastorka itd. Junaci su obezličeni, promatrani spolja i to često kao tipovi određenih klasa i zanimanja – pastira, zanatlija, gostioničara, kraljeva itd. Unutarnji svijet likova ostavljen je od strane pripovjedača gotovo netaknut, tako da čak i u najdramatičnijim okolnostima čitatelj ne dozna ništa eksplicitno o unutarnjim svjetovima privilegiranih heroja. Goropadno i naprasno se doimaju nebrojene brze presude, kao što se iz takvih okolnosti čita i nemilosrdnost sudionika, a rijetko se narator opredijeli da nekom liku dodijeli grižnju savjesti (kod Gonzenbach *Dva brata*, *The Two Brothers*, ATU 300+303). Dodatno je surovost odnosa ojačana time da se presude i njihova izvršenja ponekad zbivaju među članovima obitelji. Tako, ne samo da maćehe zamrže pastorku, nego je nerijetka situacija i da majke ne podnose kćeri (*Gostioničarkina lijepa kći*, *The Innkeeper's Beautiful Daughter*, ATU 706), ili da ponekad pokušaju otrovati sinove (*Bierde*, ATU 851), ili da se između sinova i majki razvije takva relacija da zli odnosi na kraju kulminiraju time što sin zapovijedi bacanje majke u lonac kipućeg ulja.

Neobuzdane emocije koje likovi ispoljavaju sugeriraju da se u ljudskom biću može naći klica zla, koje je ponekad usmjereno prema najbližima, osobito kad su oni u nečemu uspješni, što je suvremena interpretacija koja ukazuje na klasičnu vrijednost narodne bajke, tj. na činjenicu da se ova priča obraća svakom vremenu kao da je namijenjena upravo njemu. To je svojstvo zavisti entropijskog karaktera, pa razjeda i njegovog nositelja i ukupan sustav obiteljskih ili drugih odnosa u kojima se junak nalazi. Naravno, bajka je priča borbenog tona, te njena pravednost na kraju dovodi do pobjede elemenata dobra i u konačnici čitamo dijelove u kojima se nađu pozitivne emocije (tzv. srećan kraj). Zanimljivo je da narodni pripovjedač nije pretjerano zainteresiran za takve trenutke, te oni traju znatno kraće u naraciji. Ta je perspektiva očekivana za narodnu priču pošto je njena ogoljena bit vidljiva kroz sustav „plivaj ili potoni“, te se „nesreća“ promatra kao poticaj za razvitak.

EDUKACIJSKE VRIJEDNOSTI ANALIZIRANIH BAJKI

Edukacijske su vrijednosti ovih priča velike, te se one mogu promatrati kao virtualni svjetovi čijim razumije-

vanjem mladi čitatelji mogu bolje upoznati pređašnje i današnje društvo, njegove adaptacijske i dr. zahtjeve, ali i manje društvene skupine, poput obitelji. Narodna je bajka značajna za uspostavljanje kolektivnog identiteta i etosa konkretne zajednice, za upoznavanje njegovih vrijednosti, ali i kritičkog odnosa prema stereotipima i predrasudama. Analizirajući i diskutirajući motive i zaplete ovih priča, mladi se čitatelji izmješteno i bezbjedno mogu suočiti i sa sopstvenim nemirima i krizama. Čitanje ovih priča, naročito usporedno istraživačko čitanje (Nikolić, 2006; Rosandić, 2005), poticajno je za razvitak interpersonalne i intrapersonalne inteligencije (Gardner, 1983), za usavršavanje socijalne i emocionalne vještine (Goleman, 1998). Ove nas priče podučavaju da je važno komunicirati sa svojim nagoniskim (instinktivističkim) i u emocijama vidjeti bogatstvo i razumjeti afektivna stanja kako bi se na njih moglo (samo)djelovati. Afektivno je područje, stalnom potrebom racionalizacije, nepravедno zapostavljano u obrazovanju (Buljubašić-Kuzmanović, Gazibara, 2015). Narodna bajka omogućuje pozitivan afektivni razvitak čitatelja, iako su neki njeni likovi negativno karakterizirani. Naime, kritičkim čitanjem i analizom, čitatelji razlikuju dobro i zlo, te internaliziraju pozitivne vrijednosti. Djelovanjem preko eksplicitnih poruka utječe se na razvitak unutarnjih resursa (optimizma, radoznalosti, samoprocjene, altruizma...), ali se nekim zatomljenim porukama mogu poticati i neželjeni efekti (prepuštenost sudbini, nezrelo bjekstvo od stvarnosti, hedonizam, rodni i dobni stereotipi, neracionalnost, atribuiranje neuspjeha spoljašnjim uvjetima...). Neželjene efekte u obrazovanju možemo najpotpunije preduprijeti kritičkom analizom izabranih narativa. Razvijeno je više modela kritičkog čitanja teksta (Rosandić, 2005), a metodički koncept programa RWCT – Čitanje i pisanje za kritičko mišljenje (Crawford et al., 2005) najpotpunije bi odgovorio na složene zahtjeve kritičke recepcije ovih i ovakvih tekstova. Niz tehnika i strategija RWCT programa kreiran je prema troetapnom slijedu recepcijskih aktivnosti: evokacija, razumijevanje značenja i refleksija. Te etape podrazumijevaju da je čitatelj cjelovito i aktivno uključen u diskusiju o tekstu. Program je ponikao na recepcionističkom tumačenju književnosti (Iser, 1974; Iser, 1978; Rosenblatt, 2013), pa se unutar okvira od tri bazične etape može uvrstiti pluralitet metodičkih interpretacija, tj. riječ je o imanentnom pristupu tekstu u nastavi (Vučković, 2006). Tijekom evokacije formira se obzor očekivanja, u etapi razumijevanja značenja bajka se čita i tumače se njena značenja, a etapa refleksije usmjerena je ka identificiranju estetskog odmaka (Jauss, 1982).

Elementi analiziranih bajki snažan su poticaj za razvitak afektivnih i konativnih svojstava ličnosti, a usavršavanje literarnih kompetencija povezuje ih s kognitivnim domenom. Neki autori smatraju da je „književnost vjerojatno prvi dom emocionalne inteligencije“ (Salovey i Sluyter, 1999, 40), odnosno „Čitanje misli i empatija su

esencijalne socijalne vještine i, ukoliko nijesu urođene, već ih treba učiti, fikcija može biti najbolje područje za učenje emocionalne pismenosti“ (Nikolajeva, 2014, 94), ali i za poticanje kognitivne fleksibilnosti. Bajka nije priča čije moralne vrijednosti treba uzeti „zdravo za gotovo“ i kao takve i usvojiti, što se u obrazovanju počesto čini. Tek kritičko čitanje omogućit će razumijevanje morala ovih priča. Istraživanja pokazuju da mlada publika ima potrebu za recepcijom fantastičkog teksta, a to je povezano sa realnošću u kojoj odrastaju. Ove bajke mogu biti „odličan trening za realno, životno socijalno učešće“ (Nikolajeva, 2014, 140) i način da se potiču angažovanja viših kognitivnih funkcija (divergentnost u mišljenju, tolerancija neodređenosti). Kreiranje sukoba u bajkama stvara prostor za lakše identificiranje (zblizavanje sa likovima kroz empatiju) i izmještenu borbu sa osobnim (najčešće razvojnim) krizama. Recimo, životinje su pomoćnici egu da svlada nemilosrdnost situacije, ostvaruju vezu čovjeka sa animalističkim i prirodnim tokovima. Posebno je ovo djelotvorno kod osoba koje imaju problema da iskažu emocije, a upravo su osjećanja u bajkama neiskazana, ali prikazana, tj. više se ispoljavaju nego što se o njima govori. Narodne bajke problematiziraju pitanje sreće kroz dugotrajnu potragu za njom sugerirajući motivacioni karakter te potrage, iako je odveć poznato da smo obično srećni u momentu dok o sreći ne razmišljamo.

Ovim se pričama ukazuje na nepravičnost različitog tretmana muške i ženske djece (ali i mladih u odnosu na starije), te na načine kako se razrješava Edipov i Elektra kompleks, pokazuje se odnos predatora i njegove žrtve (Stokholmski sindrom). Ljubav se boji „principom zaljubljenosti“ (ljubavlju na prvi pogled) obično u ekonomski situiranije aktere, koji potražuju veliku žrtvu kako bi se svjetovi mladenaca mogli spojiti. U nekima od ovih priča aktualizirano je pitanje samoljublja, koje je iznimno značajno za mlade čitatelje koji odrastaju u ambijentu „selfi kulture“. Globalizacijski obrasci uspostavljaju poželjne modele izgleda i ponašanja, stila i načina života, što uvjetuje čestu negativnu procjenu osobnih kapaciteta. Tako se ispoljava i zavist kao odraz nezrelosti i niskog samopouzdanja. Naročito je zanimljivo učestalo portretiranje likova koji preuzimaju tuđi identitet (npr. bajke o potisnutoj nevjesti), a što je opet spojivo sa aktualnom i narastajućom potrebom „biti netko drugi“. Potreba mladih (djece i tinejdžera) za metamorfozom u oblik koji bi umnogostručio sve potencijale ljudskog bića ospoljena je, recimo, kroz izvrsnu recepciju fantastike u kojoj vampiri i vukodlaci predstavljaju *unaprijeđene* vrste (Vučković & Pajović-Dujović, 2016).

Semantički sloj ovih bajki postavlja se u nastavi kao kontroverzna jezgro koje treba diskutirati (Crawford et al., 2005) u najmanje dva konteksta: u krugu priče i u domeni realnih životnih okolnosti. Jasno, u nastavnom tumačenju uvijek imamo dozu opreza (počevši od

izbora priča) i vodimo računa o emocijama učenika. Uznemirujući su podaci o suvremenim oblicima i učestalosti zlostavljanja djece, naročito u obitelji (Bilić, 2009, 336). Brojna osjećanja kojima bajka obiluje „osobito dodiruju emocije i iskustva učenika“ (Bilić, 2009, 337). Pošavši od toga da najnovija gledišta kognitivnog kritizma tvrde da reagiramo na fiktionalne likove i događaje kao da su stvarni, i to posredstvom zrcalnih neurona (Nikolajeva, 2014), očito je da ove priče prikazuju cijelu paletu stvarnosno važnih elemenata, a fikcija nudi put ka saznanju koji je veoma snažan (Bruner, 1990) i sa kojim se teško može usporediti bilo koja druga vrsta učenja (Bruner, 1986, 25).

Ove bajke nijesu priče za sasvim malu djecu. Naprotiv, ukupna njihova složena struktura, sa mnogim konotacijama, metaforama i metonimijama, izvjesno im je neshvatljiva. Osim toga, čak i da najmlađi recipijenti mogu doprijeti do shvaćanja značenja ovih bajki na simboličkoj ravni, ono što se nalazi kao njihov osnovni moralni i dr. pretekst, namijenjeno je ipak nešto starijem uzrastu. Tako se, počev od zrelih stadija konkretnih operacija i postupnog prelaska djece na formalno-logičko mišljenje⁸, u vezi sa ovim pričama u nastavi može organizirati, npr.:

- problemsko učenje – svi analizirani motivacijski, socijalno-statusni i psihološki elementi potencijalni su izvori problemskih situacija u nastavi (v. Tabelu 1);
- komparativno čitanje i utvrđivanje veza teksta sa sopstvenom i širom realnošću, kao i sa drugim tekstovima;
- istraživačko čitanje uz pomoć pitanja i zadataka (Nikolić, 2006);
- diskusije u malim grupama tipa *pro et contra* ili uglovi (Crawford et al., 2005);
- kritičko čitanje i pisanje po strategijama programa RWCT (Crawford et al., 2005), jer je najvažnije razvijati kritičke i refleksivne vještine učenika (Müller, 2017, 7) itd.

Mogućnosti kritičkog čitanja su izuzetne, a suvremena popularnost fantastike sugerira potrebu djece i mladih za njom.

ZAKLJUČAK

Bajke iz tri analizirana zbornika upečatljivo prikazuju mediteransku kulturu, njenu živost i bogatu imaginativnost. Fokusirane su na teške životne uvjete i potrebu da se oni izmijene. Ove bajke i zbornici uopće (pored bajki, tu su i druge vrste narodnih priča) pružaju važne uvide u stoljeća folklornog mediteranskog duha, te njihovo čitanje pomaže saznavanju socijalne i kulturološke povijesti, ali i razumijevanju sadašnjosti. Ove priče receptivno nijesu pogodne za rane uzraste, predškolski i najmlađi osnov-

8 U primjeru bajki koje smo analizirali u ovom tekstu važna bi bila i korelacija sa nastavom stranog jezika.

noškolski. Njihovo kritičko čitanje potrebno je i značajno nakon što mladi čitatelji dozriju u stupnju konkretnih operacija i otpočnu da razmišljaju formalno-logički. Počevši od te dobi, ove im priče pružaju literarnu potporu za razumijevanje osobnih razvojnih faza i poteškoća, te za shvaćanje brojnih socijalno-psiholoških mehanizama koji odlikuju društvo i pojedinca. Kritičko čitanje analiziranih bajki važno je za kognitivne, afektivne i konativne edukacijske ishode. Naravno, za čitanje u nastavi nužno je dobro izabrati priče.

Socijalno kretanje za pozitivne junake čitanih bajki dominantno se može uočiti kao linija uspona, što je ujedno i putovanje ka odrastanju i sreći. Srećna finalizacija radnje vrijednosno je definirana patrijarhalnim

sustavima, što predstavlja plodnu kontroverznu jezgru za diskusiju u nastavi. Pravda u ovim pričama često pokazuje nemilosrdno lice – kazne su teške i nehumane, pokazuju animalističku ljudsku prirodu vođenu instinktima i nedovedenu do racionalnih spoznaja. Činjenica da uistinu nemilosrdnost postoji negdje u ljudskom biću, ali i u cijeloj prirodi, mogla bi uputiti ka zaključku da nerealni svijet bajke upravo realno prikazuje čovjeka i njegove odnose sa drugima, a i sa prirodom u cjelini. Kritičko čitanje ovih priča vodi mlade čitatelje ka mogućnosti razumijevanja i nužne promjene mnogih socijalnih i psiholoških barijera koje stoje na putu ospoljenja one druge, svijetle strane čovjeka, koja takođe postoji kao protivteža tamnoj strani.

Tabela 1: Spisak bajki iz tri analizirana zbornika. Ispred svakog naslova je i redni broj iz originalnog zbornika, a nakon naslova izdvojena je ATU klasifikacija na osnovu koje je moguće formulisati grupe motiva za kritičko istraživačko čitanje i diskusiju u grupama i/ili odjeljenju

Redni broj	Vuk Stefanović Karadžić, Srpske narodne pripovijetke, [1853], 1987.	Laura Gonzenbach, Razbojnik s vještijom glavom, The Robber with a Witch's Head, Jack Zipes (ed.), [1870], 2004.	Thomas Frederick Crane, Italijanske popularne priče, Italian Popular Tales, Jack Zipes (ed.), [1885], 2001.
1.	1. MEDEDOVIĆ – ATU 507, ljubavnica čudovišta.	1. Pametna djevojka (THE CLEVER MAIDEN) – ATU 884, zaboravljena vjerenica; ATU 884B, djevojka u muškom odijelu obmanjuje kralja.	I. Kralj ljubavi (THE KING OF LOVE) – ATU 425A, potraga za izgubljenim suprugom, ATU 432, ljubavnik ptica.
2.	2. ČARDAK NI NA NEBU NI NA ZEMLJI – ATU 506, spasena princeza; ATU 300, zmajebica.	2. Razbojnik s vještijom glavom (THE ROBBER WITH A WITCH'S HEAD) – ATU 621, vašljiva koža; ATU 311, jedna od sestara spasava sestre ili braću; ATU 302, srce u jajetu.	II. Zelinda i monstrum (ZELINDA AND THE MONSTER) – ATU 425 A, potraga za izgubljenim suprugom, ATU 425C, Ljepotica i Zvijer.
3.	3. NEMUŠTI JEZIK – ATU 670, jezik životinja.	4. Grof i njegova sestra (THE COUNT AND HIS SISTER) – ATU 1419E, podzemni prolaz do ljubavnikove kuće; ATU 926, Solomonovo rasuđivanje / solomonsko rješenje.	III. Kralj Pasulj (KING BEAN) – ATU 425A, potraga za izgubljenim suprugom, ATU 874, ponosni kralj je pobijeden.
4.	4. ZLATNA JABUKA I DEVET PAUNICA – ATU 400, potraga za nestalom mladenkom; ATU 300, zmajebica, ATU 402, životinjska mladenka.	6. Marija, zla maćeha, i sedam pljačkaša (MARIA, THE EVIL STEPMOTHER, AND THE SEVEN ROBBERS) – ATU 327, djeca i vještica, ATU 709, Snježana, pastorka prognana od kuće zbog ljepote.	IV. Voda koja pleše, jabuka koja pjeva i ptica koja govori (THE DANCING WATER, THE SINGING APPLE, AND THE SPEAKING BIRD) – ATU 707, ptica govori istinu.
5.	5. STOJŠA I MLADEN – ATU 552, životinje / zmajevi pašenozi, ATU 300, zmajebica.	7. BENSURDATU – ATU 301, potraga za ote tim princezama.	V. Lijepa Angiola (THE FAIR ANGIOLA) – ATU 310, nerodeno dijete obećano vještici (Rapunzel), ATU 313, djevojka pomaže mladiću u magičnom letu od vještice kuće.
6.	6. ĐAVO I NJEGOV ŠEGRT – ATU 325, mađioničar i njegov učenik.	9. Hrabri princ (THE BRAVE PRINCE) – ATU 930, predskazanje.	VI. Oblak (THE CLOUD) – ATU 303, blizanci rođeni od pojedene ribe, ATU 554, zahvalne životinje.
7.	8. AŽDAJA I CAREV SIN – ATU 302, srce u jajetu, ATU 300, zmajebica.	10. Gostioničarkina lijepa kći (THE INNKEEPER'S BEAUTIFUL DAUGHTER) – ATU 706, djevojka bez ruku.	VII. Bunar (THE CISTERN) – ATU 506, spasena princeza, ATU 300, zmajebica (ubica čarobnjaka).
8.	9. ZMIJA MLADOŽENJA – ATU 441, u začaranoj koži.	11. Lijepa djevojka sa sedam velova (THE BEAUTIFUL MAIDEN WITH THE SEVEN VEILS) – ATU 408, tri limuna, ATU 884, zaboravljena vjerenica.	VIII. Griffin (THE GRIFFIN) – ATU 780, pjevajuća kost.
9.	10. OPET ZMIJA MLADOŽENJA – ATU 441, u začaranoj koži, ATU 425, potraga za nestalim suprugom.	12. Trgovčeva pametna najmlađa kći (THE MERCHANT'S CLEVER YOUNGEST DAUGHTER) – ATU 956B, pametna djevojka ubija pljačkaša / pljačkaša ubija neko iz kuće; ATU 311, spaseni uz pomoć sestre.	IX. Pepeljuga (CINDERELLA) – ATU 510A, Pepeljuga.

10.	11. KOME BOG POMAŽE, NIKO MU NAUDITI NE MOŽE – ATU 401A, začarana princeza u dvorcu, ATU 402, životinjska mlada – najmlađi brat najuspješnije odgovara na očeve zadatke.	13. MARUZZEDDA – ATU 709, Snježana; ATU 410, Usnula ljepotica.	X. Lijepa drvena Marija (FAIR MARIA WOOD) – ATU 510B, otac namjerava da oženi kćer; ATU 510, Pepeljuga.
11.	12. ZLATORUNI OVAN – ATU 854, zlatni ovan, ATU 551, voda života.	14. ARMAINU – ATU 301, potraga za otetim princezama.	XI. Prokletstvo sedmero djece (THE CURSE OF THE SEVEN CHILDREN) – ATU 451, djevojka koja traži ukletu braću.
12.	13. USUD – ATU 779, božanske nagrade i kazne.	15. Zlatni lav (THE GOLDEN LION) – ATU 854, zlatni ovan.	XII. Oraggio i Bianchinetta (ORAGGIO AND BIANCHINETTA) – ATU 403, crna i bijela mladenka.
13.	14. KO MANJE IŠTE, VIŠE MU SE DAJE – ATU 779, božanske nagrade i kazne.	16. Dvanaest pljačkaša (THE TWELVE ROBBERS) – ATU 676, Sezame, otvori se!	XIII. Lijepa Fiorita (THE FAIR FIORITA) – ATU 408, tri limuna.
14.	15. MILOSTIVA SNAHA I NEMILOSTIVA SVEKRVA – ATU 779, božanske nagrade i kazne.	19. Pravedni Joseph (JOSEPH THE JUST) – ATU 613, dva putnika: istina i lažljivost (pravda i nepravda).	XIV. BIERDE – ATU 851, zagonetke prosilaca (iz mladićevog ličnog iskustva).
15.	16. PRAVDA I KRIVDA – ATU 613, dva putnika: istina i lažljivost (pravda i nepravda).	20. Dva brata (THE TWO BROTHERS) – ATU 303, blizanci ili prava braća (rođeni uz neuobičajene okolnosti); ATU 300, zmajebica.	XV. Vatrema Snježana (SNOW-WHITE-FIRE-RED) – ATU 408, tri limuna, ATU 533, potisnuta mladenka, ATU 314, Zlatokosa.
16.	17. OČINA ZAKLETVA – ATU 681, godine iskustva.	21. Sedmorica braće s magičnim talentima (THE SEVEN BROTHERS WITH MAGIC TALENTS) – ATU 653, talentovana braća.	XVI. Kako je đavo oženio tri sestre (HOW THE DEVIL MARRIED THREE SISTERS) – ATU 312, Modrobradi.
17.	19. ĐAVOLJA MAŠTANIJA I BOŽJA SILA – ATU 408, tri limuna, ATU 314, Zlatokosa i magični bijeg.	23. Sabedda i njen brat (SABEDDA AND HER BROTHER) – ATU 450, brat i sestra; ATU 327, djeca i ljudožderi (Ivica i Marica).	XVII. Zaljubljen u statuu (IN LOVE WITH A STATUE) – ATU 402, nevjesta-statua.
18.	22. KOPANJE BLAGA – ATU 779, božanske nagrade i kazne.	25. Blizanci (THE TWINS) – ATU 303, blizanci ili prava braća; ATU 508, mladenka dobijena na turniru.	XVIII. Trinaesti (THIRTEENTH) – ATU 1122, ubijena ljudožderova žena (čovjek ubija ljudoždera).
19.	23. LIJEPE HALJINE MNOGO KOJEŠTA UČINE – ATU 850, princezini biljezi.	26. Lijepa Innocenta (BEAUTIFUL INNOCENTA) – ATU 408, tri limuna, ATU 533, potisnuta mladenka.	XIX. Obućar (THE COBBLER) – ATU 1115, pokušaj ubojstva čovjeka u krevetu, ATU 1117, ljudožderova zamka.
20.	26. ČUDNOVATA TICA – ATU 567, magično ptičje srce.	27. Zli učitelj i princeza lualica (THE WICKED SCHOOLMASTER AND THE WANDERING PRINCESS) – ATU 533, potisnuta mladenka; ATU 403, crna i bijela mladenka.	XX. Sir Fiorante, čarobnjak (SIR FIORANTE, MAGICIAN) – ATU 425A, potraga za nestalim suprugom, ATU 425C, Ljepotica i Zvijer.
21.	27. CRNO JAGNJE – ATU 551, voda života.	28. Četiri princeze (THE FOUR PRINCESSES) – ATU 301, potraga za otetim princezama.	XXI. Kristalni kovčeg (THE CRYSTAL CASKET) – ATU 709, Snježana.
22.	28. CAREVA KĆI OVCA – ATU 510B, otac namjerava da oženi kćer.	29. ZAFARANA – ATU 425, potraga za nestalim suprugom; ATU 425C, Ljepotica i Zvijer; ATU 425K, potraga u muškoj odjeći.	XXII. Maćeha (THE STEPMOTHER) – ATU 450, brat i sestra.

23.	29. TRI JEGULJE – ATU 303, blizanci ili prava braća, ATU 516, okamenjeni prijatelj.	31. O Josephu, koji je tragao za svojom srećom (ABOUT JOSEPH, WHO SET OUT TO SEEK HIS FORTUNE) – ATU 400, potraga za nestalom mladenkom; ATU 302, srce je u jajetu.	XXIII. Voda i so (WATER AND SALT) – ATU 923, voljeti oca kao so.
24.	30. ČUDOTVORNI NOŽ – ATU 560, magični prsten/nož.	32. (Rasipni Giovanninu) THE WASTEFUL GIOVANNINU – ATU 401, princeza preobražena u jelena; ATU 400, potraga za nestalom mladenkom.	XXIV. Ljubav tri naranče (THE LOVE OF THE THREE ORANGES) – ATU 408, tri limuna.
25.	31. ČUDNOVATA DLAKA – ATU 779, božanske nagrade i kazne.	33. Protjerana kraljica i njeno dvoje napuštene djece (THE BANISHED QUEEN AND HER TWO ABANDONED CHILDREN) – ATU 707, ptica istine (ptica otkriva istinu).	XXV. Kralj koji je želio lijepu ženu (THE KING WHO WANTED A BEAUTIFUL WIFE) – ATU 877, starica kojoj vile podmlade kožu.
26.	32. PEPELJUGA – ATU 510A, Pepeljuga.	35. Katerinina sudbina (KATERINA'S FATE) – ATU 938A, nesrećna djevojka (loša sreća u mladosti).	XXVI. Vedro (THE BUCKET) – ATU 779, božanske nagrade i kazne.
27.	33. ZLA MAĆEHA – ATU 510A, Pepeljuga, ATU 709, Snježana, protjerana kćerka, ATU 706, djevojka bez ruku.	37. Lijepa Anna (BEAUTIFUL ANNA) – ATU 709, Snježana; ATU 410, Usmula Ljepotica.	XXVII. Dva grbavca (THE TWO HUMPBACKS) – ATU 779, božanske nagrade i kazne.
28.	34. MAĆEHA I PASTORKA – ATU 709, Snježana, protjerana kćerka, ATU 361, medvjeda koža.	38. Zmajeubica (THE DRAGON SLAYER) – ATU 300, zmajeubica; ATU 302, srce je u jajetu.	XXVIII. Priča o Katarini i njejoj sudbini (THE STORY OF CATHERINE AND HER FATE) – ATU 938A, nesrećna djevojka (loša sreća u mladosti).
29.	35. OPET MAĆEHA I PASTORKA – ATU 510A, Pepeljuga, ATU 450, brat i sestra.	39. St. James od Galicije (SAINT JAMES OF GALICIA) – ATU 516C, St. Džejms od Galicije.	XXIX. Mrvica u bradi (THE CRUMB IN THE BEARD) – ATU 856, djevojka bježi sa <i>pogrešnim</i> čovjekom.
30.	36. KAKO SU RADILE ONAKO SU I PROŠLE, ATU 709, Snježana, protjerana kćerka.	41. Prinčevo dvoje djece iz Monteleonea (THE PRINCE'S TWO CHILDREN FROM MONTELEONE) – ATU 882, provjera ženine čednosti.	XXX. Lijepa Orlanda (THE FAIRY ORLANDA) – ATU 402, nevjestalutka.
31.	38. DIVLJAN – ATU 1135, <i>lijek</i> za oči.		XXXI. Pastir koji je nasmijao kraljevu kći (THE SHEPHERD WHO MADE THE KING'S DAUGHTER LAUGH) – ATU 559, princezin smijeh.
32.	39. U CARA TROJANA KOZJE UŠI – ATU 782, Mida, njegovu tajnu otkriva berberin.		XXXII. Magarac koji leže novac (THE ASS THAT LAYS MONEY) – ATU 563, tri magična dara.
33.	40. CAR DUKLJAN – ATU 441, u začaranoj koži.		XXXIII. Don Joseph Kruška (DON JOSEPH PEAR) – ATU 545B, lisica/mačka kao pomoćnik.
34.			XXXIV. Mačak u čizmama (PUSS IN BOOTS) – ATU 545B, mačka kao pomoćnik.

35.			XXXV. Poštenjačina (FAIR BROW) – ATU 505, zahvalni pokojnici.
36.			XXXVI. LIONBRUNO – ATU 310, nerođeno dijete obećano čudovištu, ATU 563, tri magična dara.

CONTEMPORARY EDUCATIONAL VALUE OF STUDING FOLK FAIRYTALE—LITERARY, SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ELEMENTS OF A FAIRYTALE IN THE MEDITERRANEAN CULTURAL METANARRATIVE

Dijana VUČKOVIĆ

University of Montenegro, Faculty of Philosophy – Nikšić, Danila Bojovica bb, Nikšić,
Montenegro
e-mail: dijanav@ac.me

Jelena MAŠNIĆ

University of Montenegro, Faculty of Philosophy – Nikšić, Danila Bojovica bb, Nikšić,
Montenegro
e-mail: jelenam@ac.me

SUMMARY

The comparative analysis of three collections of folk fairy tales (from the collections written by Vuk Karadžić, Laura Gonzenbach, and Thomas Frederick Crane) was aimed at referring to their educational potential derived from the literary, social and psychological characteristics they abound with. After observing the stories theoretically and critically, we realized the importance of their observation in the context of the Mediterranean metanarrative. We identified similarities and differences and clarified the phenomena dominant in the analyzed texts: gender, class, age. Having problematized the messages (explicit and implicit) from the analyzed fairy tales, we recognized the potential of controversy during problem and research-based reading. The need for reception of such stories is continuous and therefore it is important to use their methodical possibilities. Numerous analyses imply that critical reading of such content helps preserve the values that are important for the development of individuals and society. Only some of the educational values are reflected in the understanding of generational (cultural) specificities, adaptive facing with crises/conflicts, creating a collective identity, encouraging interpersonal and intrapersonal intelligence development, awareness of stereotypes, etc.

Keywords: critical reading, educational value of a fairytale, folk fairytale, socio-psychological elements of text

IZVORI I LITERATURA

- Anderson, G. (2000):** *Fairy Tale in the Ancient World*. London, Routledge.
- Bettelheim, B. ([1976], 1991):** *The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales*. London, Penguin.
- Bilić, V. (2009):** Utjecaj tjelesnog i emocionalnog zlostavljanja u obitelji na uspjeh učenika iz hrvatskog jezika. *Metodika*, 10, 2, 335–346.
- Blažič, M. (2006):** Izjemno literarno otkritje: Prelepa Angiola. Izgubljene sicilijanske pravljice Laure Gonzenbach. *Otrok in knjiga: revija za vprašanja mladinske književnosti, književne vzgoje in s knjigo povezanih medijev*, 33, (66), 82–85.
- Blažič, M. (2014):** Skriti pomeni pravljic: od svilne do jantarne poti. Ljubljana, Pedagoška fakulteta.
- Blažič, M. (2016):** Dva modela ženskoga pravljicarstva na Slovenskem – pisateljice in pripovedovalke. *Studia mythologica Slavica*, XIX, 237–250.
- Bosmajian, H. (2004):** Psychoanalytical criticism. In: Hunt, P. (ed.): *International Companion Encyclopedia of Children's Literature*. New York and London, Routledge, 129–139.
- Bottigheimer, R. B. (2004):** Fairy tales and folk tales. In: Hunt, P. (ed.): *International Companion Encyclopedia of Children's Literature*. New York and London, Routledge, 261–274.
- Bruner, J. (1986):** *Actual Minds, Possible Worlds*. Cambridge MA, Harvard University Press.
- Bruner, J. (1990):** *Acts of Meaning*. Cambridge MA, Harvard University Press.
- Buljubašić-Kuzmanović, V. & S. Gazibara (2015):** Izazovi afektivnog obrazovanja. *Nova prisutnost*, 13, 2, 213–229.
- Cavallaro, D. (2011):** *The Fairy Tale and Anime: Traditional Themes, Images and Symbols at Play on Screen*. Jefferson & London, McFarland.
- Crane, T. F. (2001):** *Italian popular tales, with an Introduction by Jack Zipes*. Santa Barbara CA, ABC-CLIO.
- Crawford, A., Saul, W., Mathews, S. R., & J. Makinster (2005):** *Teaching and Learning Strategies for the Thinking Classroom (A Publication of the Reading and Writing for Critical Thinking Project)*. New York, The International Debate Education Association.
- Gardner, H. (1983):** *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. New York, Basic Books.
- Goleman, D. (1998):** *Working With Emotional Intelligence*. Reading, MA, Addison & Wesley.
- Grosman, M. (2010):** *U obranu čitanja – čitatelj i književnost u 21. stoljeću*. Zagreb, Alogoritam.
- Harries, E. W. (2001):** *Twice upon a Time: Women Writers and the History of the Fairy Tale*. Woodstock, New York, Princeton University Press.
- Hourihan, M. (1997):** *Deconstructing the Hero – Literary theory and children's literature*. London and New York, Routledge.
- Iser, W. (1974):** *The Implied Reader: Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Iser, W. (1978):** *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Janićijević, J. (1982):** Prop, oko njega i posle njega. Dodatak u: Prop, V.; *Morfologija bajke*. Beograd, Prosveta.
- Jauss, H. R. (1982):** *Aesthetic Experience and Literary Hermeneutics*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Karadžić Stefanović, V. ([1853], [1870], 1987):** *Srpske narodne pripovijetke. Sabrana dela, knjiga treća*. Beograd, Prosveta.
- Kropej, M. (2012):** *Supernatural Beings from Slovenian Myth and Folktales*. Ljubljana, ZRC Publishing in association with the Institute of Slovenian Ethnology at ZRC SAZU.
- Müller, M. (2017):** Educational Standards in the School Curriculum and the Role of the Mass Media. The Case of Croatia. *Annales, Series historia et sociologia*, 27, 1, 159–174.
- Murphy, R. G. (2000):** *The Owl, the Raven & the Dove. The Religious Meaning of the Grimms' Magic Fairy Tales*. Oxford, Oxford University Press.
- Nikolajeva, M. (2014):** *Reading for Learning – Cognitive approaches to children's literature*. Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Nikolić, M. (2006):** *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Nodelman, P. (2008):** *The Hidden Adult – Defining Children's Literature*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press.
- Opačić, Z. (2015):** Pretpostavljeni čitalac (kulturni i ideološki kontekst književnosti za decu). *Inovacije u nastavi*, 28, 4, 18–28.
- Pešikan-Ljuštanović, L. (2007):** *Usmena i autorska bajka u nastavi. Unapređenje nastave srpskog jezika i književnosti. Zbornik radova*. Novi Sad, Filozofski fakultet, 36–58.
- Pijaže, Ž. & B. Inhelder (1978):** *Intelektualni razvoj deteta*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Prop, V. (1982):** *Morfologija bajke*. Beograd, Prosveta.
- Rosandić, D. (2005):** *Metodika književnog odgoja*. Zagreb, Školska knjiga.
- Rosenblatt, L. M. (2013):** The Transactional Theory of Reading and Writing. In: Alvermann, D. E., Unrau, N. J. & R. B. Ruddell (eds.): *Theoretical Models and Processes of Reading (6th ed.)*. Newark, International Reading Association, 923–956.
- Salovey, P. & D. J. Sluyter (1999):** *Emocionalni razvoj i emocionalna inteligencija – pedagoške implikacije*. Zagreb, Educa.

Seifert, L. C. (1996): *Fairy Tales, Sexuality, and Gender in France 1690–1715*. New York, Cambridge University Press.

Stephens, J. & R. McCallum (1998): *Retelling Stories, Framing Culture: Traditional Story and Metanarratives in Children's Literature*. New York and London, Garland Publishing.

Todorov, C. (1987): *Uvod u fantastičnu književnost*. Beograd, Rad.

Uther, H. J. (2011): *The Types of International Folktales, a Classification and Bibliography, Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*. Helsinki Suomalainen, Tiedeakatemia /Academia Scientiarum Fennica.

Vigotski, L. S. (1977): *Mišljenje i govor*. Beograd, Nolit.

Vučković, D. & L. Pajović-Dujović (2016): Vampirski ples sa smrću i njegove metamorfoze u literaturi. *Književna smotra*, XLVIII, 182, 4, 3–16.

Vučković, D. (2006): Teorija recepcije u nastavi književnosti u mlađim razredima osnovne škole. *Nikšić, Filozofski fakultet*.

Vučković, D. (2013): Recepcija romanâ Džoa K. Rouling u starijim razredima osnovne škole. In: *Milisaavljević, V. (ed.): Nauka i tradicija*. Pale, Filozofski fakultet, 1113–1126.

Vuković, N. (1996): *Uvod u književnost za djecu i omladinu*. Podgorica, Unireks.

Zipes, J. (1979): *Breaking the Magic Spell: Radical Theories of Folk and Fairy Tales*. London, Heinemann.

Zipes, J. (ed.) (2000): *The Oxford Companion of Fairy Tales*. Oxford, Oxford University Press.

Zipes, J. (2001): Introduction. In: Crane, T. F.: *Italian popular tales*. Santa Barbara CA, ABC-CLIO.

Zipes, J. (ed.) (2004): *The Robber with a Witch's Head. More stories from the great treasury of Sicilian folk and fairy tales collected by Laura Gonzenbach*. New York and London, Routledge.

Zipes, J. (ed.) (2005): *Beautiful Angiola: The Lost Sicilian Folk and Fairy Tales of Laura Gonzenbach*. New York and London, Routledge.

Zipes, J. (2006): *Why Fairy Tales Stick—The Evolution and Relevance of a Genre*. New York and London, Routledge.

Zipes, J. (2008): Why Fantasy Matters Too Much. *CLCWeb, Comparative Literature and Culture* 10, 4, <http://dx.doi.org/10.7771/1481-4374.1392>.

Zipes, J. (2012): *The Irresistible Fairy Tales: the Cultural and Social History of a Genre*. Princeton, Oxford, Princeton University Press.

Zipes, J. (2013): *The Golden Age of Folk and Fairy Tales: from the Brothers Grimm to Andrew Lang*. Indianapolis / Cambridge, Hackett Publishing Company.

Žižek, S. (2013): Veliki Drugi ali vzdrževanje videza v javnem prostoru. *Filozofski vestnik*, XXXIV, 3, 95–108.